

Łuczak, Aleksander

Andrzej Czapski (1891-1939)

Rocznik Mazowiecki 7, 297-309

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALEKSANDER ŁUCZAK

ANDRZEJ CZAPSKI
(1891—1939)

Andrzej Czapski urodził się 2 listopada 1891 r. we wsi Rataje pow. Gostynin w średniozamożnej (14 morgów ziemi) rodzinie chłopskiej. Miał sześcioro rodzeństwa. Do szkoły początkowej uczęszczał w Kozi-
cach. Po ukończeniu czterech klas przerwał naukę. Nie wiadomo, czy nastąpiło to z braku funduszy, czy też z konieczności podjęcia pracy w gospodarstwie. Jednakże rozbudzona w szkole chęć do nauki przero-
dziła się z czasem w pasję czytania i gromadzenia książek. Drogą samou-
ctwa oraz dzięki nielegalnym drukom wydawanym przez tajne organi-
zacje ludowe i socjalistyczne poznawał dzieje narodu znajdującego się
w niewoli. Natomiast przykład życia własnej rodziny i położenia mate-
rialnego sąsiadów zrodził w nim świadomość nierówności społecznej.

Trudno jest obecnie ustalić, kiedy Czapski po raz pierwszy zetknął
się z politycznym ruchem ludowym. Wydaje się jednak, że ściśle zwią-
zki nastąpiły w końcu I wojny światowej. Powiązania, jakie będą w przy-
szłości łączyć Czapskiego z Janem Dąbskim, nasuwają przypuszczenie,
że właśnie Dąbski w czasie swej pracy jako oficer werbunkowy do Le-
gionów na terenie Królestwa spotkał się z nim i wciągnął go do dzia-
łalności społeczno-politycznej.

W latach 1917—1918 Czapski prawdopodobnie poprzez Dąbskiego
związał się ze Zjednoczeniem Ludowym. W październiku 1918 r. w stron-
nictwie tym nastąpił rozłam na tle postulatu reformy rolnej. Czapski

wraz z grupą Dąbskiego i H. Wyrzykowskiego przystąpił do PSL „Piast”. Grupa byłych działaczy stronnictwa stanowiła w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości kadre, która prowadziła pracę zmierzającą do rozszerzenia wpływów PSL „Piast” na ziemiach byłego Królestwa Polskiego.

Czapski jako prezes Zarządu Powiatowego PSL „Piast” w Gostyninie z całym poświęceniem przystąpił do organizowania kół stronnictwa. „W 1922 r. — wspomina Adam Przybyszewski — zetknąłem się z A. Czapskim, gdy przyjechał do nas do Legardy założyć koło stronnictwa. Docierał wtedy do każdej wsi w powiecie. Jako urodzony rolnik pracował na roli, w wieczór czy nocą szedł po wsiach i organizował koła stronnictwa. Zebrania nasze były u mnie lub u Leona Szymkiewicza, ale nasze domy były za ciasne, bo wszyscy chcieli usłyszeć jego chłopskie słowa, które były zrozumiałe dla chłopów. Przemawiał z wielkim talentem, zawsze z pamięci, i tłumaczył ludziom, jak walczyć o chłopskie sprawy”¹.

Obok funkcji prezesa powiatowego Czapski był w latach 1921—1923 członkiem Rady Naczelnej PSL „Piast”.

Pierwsza zachowana w źródłach wypowiedź Czapskiego dotyczy sprawy jedności „między partiami lewicowymi (PPS — A.Ł.) i ludowymi”². Świadczy ona o dużej trosce o zachowanie jedności ruchu robotniczego i ludowego w walce z klasami panującymi, ale jednocześnie o niedostrzeżeniu zasadniczych różnic między działalnością i programem PSL „Piast” i PPS.

W maju 1923 r. Czapski poparł grupę 17 posłów z Dąbskim na czele, która występowała przeciwko porozumieniu między PSL „Piast” a Związkiem Ludowo-Narodowym i Chrześcijańską Demokracją. Po podpisaniu tego porozumienia, na znak protestu, zrzekł się funkcji członka Rady Naczelnej PSL „Piast”. Wraz z grupą, która dokonała rozłamu, był współtwórcą nowej organizacji — PSL „Jedność Ludowa”. Od 23 września 1923 r. pełnił w tym stronnictwie obowiązki członka Zarządu Głównego. W listopadzie 1923 r. Czapski wraz z innymi działaczami PSL „Jedność Ludowa” przystąpił do PSL „Wyzwolenie”.

W 1926 r. Czapski solidaryzował się z grupą posłów, która za opozycję wobec władz stronnictwa została uchwałą Zarządu Głównego oddana pod sąd partyjny. Na czele tej grupy stał Dąbski. Na początku 1926 r. połączyli się oni ze Związkiem Chłopskim oraz częścią Chłopskiego Stronnictwa Radykalnego i utworzyli Stronnictwo Chłopskie. Czapski

¹ I. Adamski, *Bojownik o chłopską sprawę*. „Dziennik Ludowy”, 18—19 X 1969, nr 249.

² Z powiatu gostyńskiego. „Ludowiec-Gazeta Ludowa”, 20 VIII 1922, nr 34.

został wybrany 3 marca 1926 r. członkiem Rady Naczelnej, a 14 marca 1926 r. na zjeździe w Warszawie — skarbnikiem Zarządu Wojewódzkiego Stronnictwa Chłopskiego.

Czapski bardzo mało pisał. Jedyne artykuły, który pozwala wyrobić sąd o jego stanowisku wobec spraw społeczno-gospodarczych, został zamieszczony w „Gazecie Chłopskiej” w końcu 1926 r.³ Rozgoryczony do efektów dotychczasowej działalności stronnictw ludowych przedstawił program, który — jego zdaniem — mógł przynieść zasadniczą poprawę bytu mas chłopskich. Ustrój gospodarczy powinien opierać się na drobnym rolnictwie. Zgodnie z zasadą, że ziemia powinna być własnością tych, którzy na niej pracują, proponował przeprowadzenie przymusowego wywłaszczenia i przejęcia ziemi na rzecz państwa od właścicieli majątków obszarniczych. „Kto mówi o podniesieniu stanu rolniczego w kraju — pisał — a nie mówi o reformie rolnej, ten mami i oszukuje społeczeństwo. Na co się przyda wszelka gadanina o komasacji (...) jeżeli dziś 80% chłopów w Polsce posiada poniżej 2 ha (...) Lepsze budynki, lepszy inwentarz, lepsze utrzymanie (...) można mieć tylko na odpowiednim kawałku ziemi”.

Jak wynika z tej wypowiedzi, Czapski wywłaszczoną ziemię proponował rozparcelować między małorolnych. Nie wspomina jednak, po jakiej cenie mieliby chłopi nabywać ziemię. Domagał się natomiast w tym samym artykule udzielania na zakup ziemi taniego i długoterminowego kredytu. Poza tym, jako dwa następne punkty „podstaw dobrobytu kraju”, wymieniał utworzenie spółdzielni rolniczo-handlowych, zajmujących się zbytem produktów rolniczych, oraz podniesienie poziomu oświaty ogólnej i rolniczej w celu wydobycia „stanu małorolnego z ogólnej pogardy”. Swoje uwagi o sposobie podniesienia rolnictwa zakończył refleksją: „Gdy się o tych istotnych przyczynach nie będzie mówiło, ale się będzie zawracało głowę różnymi obszarniczymi frazesami, to ani dla rolników, ani dla kraju nie będzie z tego pożytku. Chłopi machną ręką i powiedzą: blagowali dotąd i blagują dalej”.

Poglądy w sprawach gospodarczych znalazły również wyraz w licznych rezolucjach i uchwałach podejmowanych przez organizacje Stronnictwa Chłopskiego, kierowane przez Czapskiego. 24 października 1926 r. zjazd powiatowy w Gostyninie przy udziale 880 uczestników i obecności Dąbskiego i Pluty przyjął na wniosek Czapskiego rezolucję, w której obok wezwania do szybkiego wykonania reformy rolnej bez odszkodowania znalazły się problemy związane z ówczesną sytuacją polityczną w kraju i w ruchu ludowym. Domagano się w niej natychmiastowego

³ A. Czapski, *Podstawa dobrobytu kraju*. „Gazeta Chłopska”, 21 XI 1926, nr 41.

rozwiązania Sejmu i przeprowadzenia nowych wyborów, szybkiego rozpisania wyborów samorządowych, usprawnienia administracji państwowej oraz zjednoczenia ruchu ludowego w oparciu o program Stronnictwa Chłopskiego. Na tym zjeździe Czapski został wybrany prezesem Zarządu Powiatowego Stronnictwa Chłopskiego.

Funkcje w organach naczelnych łączył Czapski zawsze z pracą w terenowych organizacjach gospodarczych, społecznych i organach samorządu terytorialnego. Na posiedzeniu Rady Naczelnej 14 marca 1926 r. złożył wniosek domagający się od posłów, ażeby nie ograniczali się do pracy w Sejmie, lecz również zobowiązani byli do aktywnej działalności w okręgach. Był również inicjatorem wniosku w sprawie rozpisania nowych wyborów samorządowych. Żądania swoje powtórzył podczas dyskusji na 1 Kongresie Stronnictwa Chłopskiego.

Od 1918 r. Czapski był członkiem sejmiku i wydziału powiatowego w Gostyninie. W pracy tej okazał się godnym reprezentantem interesów chłopskich. Bronił ich przed niesprawiedliwymi uchwałami inspirowanymi przez obszarników, podejmował inicjatywy zmierzające do podniesienia poziomu gospodarczego i kulturalnego powiatu. Przykładem troski o poszanowanie praw chłopskich były wystąpienia i nieustępliwa postawa Czapskiego w sprawie lasu serwitutowego, który, wbrew opinii chłopów, chciał sprzedać po niskich cenach jeden z samorządowych działaczy endeckich⁴. Zachowały się również przekazy o inicjatywach Czapskiego w sprawie budowy szkoły, budowy dróg i inne.

Oczywiście nie można wszystkich osiągnięć sejmiku gostynińskiego zapisać na konto działalności Czapskiego. Warto jednak zaznaczyć, że sejmik ten szczylił się w latach 1918—1926 w stosunku do innych powiatów województwa warszawskiego największymi osiągnięciami. Wybudowano w tym czasie 11 900 km dróg bitych, prowadzono punkt weterynaryjny, rozpoczęto budowę szpitala na 60 łóżek, utrzymywano przytułek dla starców i dzieci.

Z racji swojej funkcji w samorządzie terytorialnym Czapski był członkiem Powiatowej Rady Szkolnej.

Obok pracy w samorządzie prowadził on ożywioną działalność w kółkach rolniczych. Był wiceprezesem Warszawskiego Zarządu Okręgowego i członkiem Zarządu Głównego Centralnego Związku Kółek Rolniczych (CZKR). Kiedy w 1929 r. wynikła sprawa tzw. unifikacji organizacji rolniczych, co groziło wzrostem wpływów obszarników na tę organizację, Czapski na walnym zjeździe 20 marca 1929 r. wypowiedział się za samodzielnością kółek rolniczych.

Funkcje w terenowych organizacjach społeczno-gospodarczych łączył

⁴ „Gazeta Chłopska”, 31 III 1929, nr 13.

z bezustanną pracą na rzecz Stronnictwa Chłopskiego. Obejmował swoją działalnością obok powiatu gostynińskiego również powiaty sąsiednie: skierniewicki, sochaczewski, płocki. Oddanie i olbrzymie zaangażowanie Czapskiego przyczyniło się do tego, iż Stronnictwo Chłopskie posiadało na tym terenie największe wpływy. O stopniu aktywności Czapskiego świadczyły liczne wiece, zgromadzenia, które organizował nieraz po kilka w tygodniu i w których uczestniczyło od 200 do 800 słuchaczy.

4 marca 1928 r. został wybrany posłem na Sejm. Kandydował z listy Stronnictwa Chłopskiego, na której nazwisko jego znajdowało się na drugim miejscu. Okręg wyborczy obejmował powiaty: Łowicz-Kutno-Gostynin-Sochaczew. Lista Stronnictwa Chłopskiego uzyskała 29 484 głosy. Więcej głosów (43 077) zdobyła tylko Polska Partia Socjalistyczna. W powiecie gostynińskim na kandydaturę Czapskiego głosowało 12 015 wyborców.

W pierwszym swoim sprawozdaniu z przebiegu sesji sejmowej Czapski zaprezentował się jako legalista i zwolennik poszanowania zasad parlamentarno-demokratycznych. Omawiając sprawę usunięcia z sali sejmowej posłów komunistycznych, co miało miejsce podczas pierwszego posiedzenia, zaznaczył, że wydarzenie to jest godne największego potępienia i świadczy o nieposzanowaniu przez rząd zasad konstytucyjnych. Krytykował również antydemokratyczne posunięcia czynników rządowych w sprawach terenowych. Potępiał policję w Gostyninie za to, że będąc „na usługach BBWR” prześladowuje działaczy Stronnictwa Chłopskiego. Zapowiedział, że stronnictwo jego głosować będzie w Sejmie za odłączeniem Kościoła od państwa, ponieważ duchowieństwo „miesza się do polityki”⁵.

W pierwszym poselskim wystąpieniu Czapski zaznaczył opozycyjne stanowisko wobec rządów sanacyjnych. Główną tego przyczyną było rozwianie złudzeń co do możliwości porozumienia z obozem sanacji. Na swoim terenie w okresie wyborów, jak również na forum parlamentarnym miał możność przekonania się, że rządy Piłsudskiego okazały się niekorzystne dla interesów mas chłopskich. Postawa Czapskiego i innych czołowych działaczy doprowadziła do rewizji stanowiska Stronnictwa Chłopskiego wobec rządów sanacyjnych. Na posiedzeniu Rady Naczelnej 27 maja 1928 r. podjęto uchwałę o przejściu stronnictwa do zdecydowanej opozycji i zalecono „kategoryczne zwalczanie wszystkie jego (rządu sanacyjnego — A.Ł.) reakcyjne posunięcia tak polityczne, jak też gospodarczej i społecznej natury”.

Oficjalna zmiana stanowiska organizacji wobec rządu ujawniła się

⁵ CAMSW, Starostwo Powiatowe w Gostyninie 212/1, k. 11. Sprawozdanie sytuacyjne za okres 7—16 IV 1928.

zarówno w wystąpieniach Czapskiego w Sejmie, jak też w rezolucjach i przemówieniach wygłaszanych na zebraniach w terenie.

Wystąpienia sejmowe Czapskiego zostały w „Gazecie Chłopskiej” opatrzone następującymi tytułami: Nowy podatek majątkowy jest ruiną dla chłopów; Jaką rolę na wsi spełnia policja? Program jedyńki w sprawie płac urzędniczych. Już same tytuły świadczą o stanowisku, jakie zajmował wobec sytuacji polityczno-społecznej w kraju. Znalazła się w nich krytyka polityki podatkowej rządu w stosunku do wsi, dezaprobatą posunięć gospodarczych, a zwłaszcza polityki rolnej, sprzeciw wobec dyktatorskich metod rządzenia na najwyższych i terenowych szczeblach administracji państwowej.

Najostrzejszą kampanię przeciwko rządowi sanacyjnemu prowadził Czapski na terenie powiatu gostyńskiego. Sprawozdania starosty z lat 1928—1930 wypełnione są opisami jego aktywnej działalności, którą — jak podkreślano — „prowadził nieustannie, urządzając po dwa wiece w tygodniu”⁶.

Na zebraniach, zjazdach i wiecach krytykował rządy i administrację sanacyjną, atakował również bezpośrednio Piłsudskiego, oskarżając go o zdradę interesów chłopów i działanie w porozumieniu z klasami posiadającymi. Krytycznie ustosunkował się także wobec polityki podatkowej rządu, niewykonywania reformy rolnej, nadużyć przy wyborach oraz sanacyjnych projektów konstytucji. Bardzo często krytykował sprawy związane z życiem politycznym i gospodarczym na terenie powiatu.

W akcjach tych Stronnictwo Chłopskie współpracowało z PPS. Starosta zanotował: „daje się zauważyć współdziałanie Stronnictwa Chłopskiego i PPS w zwalczaniu BBWR”. W innym zaś meldunku pisał: „wiec miał burzliwy przebieg, gdyż poseł Czapski wspólnie z posłem Janiakiem (PPS) dopuścił się szeregu oszczerstw w stosunku do władz i urzędów, nawołując zebranych do niestosowania się do zarządzeń policji”⁷.

W celu zmniejszenia wpływów Czapskiego i Stronnictwa Chłopskiego w powiecie administracja sanacyjna rozwiązała sejmik i wydział powiatowy, motywując to tym, że „nie odzwierciedlają one politycznych nastrojów miejscowej ludności”. Nowe wybory do organów samorządowych w kwietniu 1928 r. odbyły się w atmosferze ostrej walki, w której po jednej stronie wystąpiło Stronnictwo Chłopskie z Czapskim na czele, a po drugiej BBWR.

Mimo nacisku na wyborców ze strony administracji w sejmiku gostyńskim znalazło się 12 zwolenników Stronnictwa Chłopskiego. Nie

⁶ CAMSW, UWW-209/4, k. 208. Sprawozdanie sytuacyjne 21 z 26 V 1928.

⁷ CAMSW, UWW-209/4, k. 180. Sprawozdanie sytuacyjne 14 z 10 IV 1928.

został jednak członkiem wydziału powiatowego Czapski. Większość sanacyjna, dysponując przewagą dwóch głosów, przeforsowała w dodatkowych wyborach kontrkandydata Stronnictwa Chłopskiego — ziemianina Stefana Plewińskiego. Jednakże Czapski odzyskał w połowie 1929 r. mandat członka wydziału powiatowego na skutek zmiany miejsca zamieszkania Plewińskiego, co automatycznie związane było ze zrzeczeniem się przez niego pełnionej funkcji. Sanacyjny „Tygodnik Gostyniński” pisał, że wybór Czapskiego nie jest wyrazem opinii i nastrojów panujących w sejmiku, i domagał się, aby starosta krępował jego inicjatywy⁸.

Działalność Czapskiego była rzeczywiście ograniczana. Mimo to występował on przeciwko nadużyciom, domagał się ograniczenia wydatków na cele administracyjne, załatwienia spraw, które przyniosłyby korzyści ogółowi chłopów.

Po utworzeniu Centrolewu stał się czołowym działaczem tego ugrupowania na terenie powiatu. Przy udziale sześciu stronnictw na rynku w Gostyninie w pierwszych dniach września 1930 r. zorganizował wiec, na którym był głównym mówcą. W wystąpieniu swoim podkreślił wówczas sprawę odpowiedzialności rządu za przekroczenia budżetowe, wspominał o sprawie ministra Czechowicza, a przede wszystkim, cytując ważniejsze artykuły konstytucji, dowodził, że władza zwierzchnia powinna należeć do narodu i że obecny rząd sanacyjny jako dyktatorski powinien być przez Sejm usunięty⁹.

Po rozwiązaniu Sejmu pertraktował Czapski ze stronnictwami Centrolewu w sprawie ułożenia listy kandydatów. 4 października 1930 r. na zebraniu w Łowiczu przy udziale 60 delegatów ustalono listę wyborczą Centrolewu, na której pierwsze miejsce zajął Andrzej Czapski.

Kilka dni później administracja sanacyjna, zmierzając do sparaliżowania akcji wyborczej stronnictw opozycyjnych, dokonała aresztowań czołowych i terenowych działaczy Centrolewu. Między nimi znalazł się również Czapski. Za podstawę aresztowania, a następnie wyroku posłużyły jego przemówienia wygłoszone na wiecach w Trębkach i Soczewce, które odbyły się 17 i 26 sierpnia 1930 r. Spowodowało to jego skreślenie z listy kandydatów na posłów. Na skutek tego mandaty zdobyli członkowie PPS (Śledziński) i PSL „Wyzwolenie” (Rogowski), zajmujący drugie i trzecie miejsce na liście kandydatów.

W okresie wyborów czynniki prosanacyjne wykorzystały zarysowujące się rozbieżności w polityce i taktyce Stronnictwa Chłopskiego wobec obozu rządowego, co doprowadziło do rozłamu. Część działaczy

⁸ Czapski *redivivus*. „Tygodnik Gostyniński”, 16 VI 1929, nr 14.

⁹ CAMSW, UWW-5, k. 704.

z A. Hałko, J. Ledwochem, T. Różańskim na czele wystąpiła przeciwko dotychczasowej działalności stronnictwa w ramach Centrolewu i opowiedziała się za porzuceniem polityki opozycyjnej wobec rządu. Prawdopodobnie z inspiracji tej grupy, w celu zdezorientowania „mas chłopskich, które ślepo wierzą w Czapskiego”, została wydana sfalszowana odezwa do chłopów powiatu gostynińskiego. W odezwie tej, rzekomo podpisanej przez Czapskiego, podawano motywy, które miały go skłonić do wystąpienia ze stronnictwa i sprzeciwu wobec współdziałania z Centrolewem przeciwko sanacji¹⁰.

Po wyjściu z więzienia Czapski włączył się w nurt ruchu ludowego. Współdziałanie w ramach Centrolewu zbliżyło stronnictwa ludowe. Po raz pierwszy zarysowały się realne możliwości zjednoczenia. Czapski zagadnienie to wysuwał niejednokrotnie, często jednak chodziło mu raczej o cele taktyczne niż faktyczne dążenie do zrealizowania tego postulatu. Dopiero wspólna walka z rządem, protest przeciwko gwałceniu podstawowych swobód obywatelskich, ciężka sytuacja ekonomiczna wsi utwierdziły go w przekonaniu o konieczności zjednoczenia. Brał udział w historycznym zjeździe zjednoczeniowym w dniu 15 marca 1931 r., na którym został wybrany członkiem Rady Naczelnej Stronnictwa Ludowego. 19 kwietnia 1931 r. zorganizował zjednoczeniowy zjazd powiatowy w Gostyninie, na którym powierzono mu funkcję prezesa Zarządu Powiatowego. Na zjeździe wojewódzkim 11—12 grudnia 1931 r. został wybrany wiceprezesem Zarządu Wojewódzkiego Stronnictwa Ludowego.

Proces zjednoczeniowy nie zakończył się na zjazdach. Następne lata wymagały ogromnego wysiłku organizacyjnego, a także wypracowania programu umożliwiającego zespolenie ideowe i duchowe szeregów członkowskich. W tym czasie Stronnictwo Ludowe przeżywało ostrą walkę wewnętrzną i było widownią rywalizacji wszystkich trzech odłamów o zdobycie wpływów w terenie i uzyskanie przewodnictwa w nowym stronnictwie. W procesie tym ujawniały się także dążenia separatystyczne, które doprowadzały do rozłamów. Jaką postawę w tym czasie zajmował Andrzej Czapski?

W walkach frakcyjnych występował on z grupą dawnych współtowarzyszy. Nie wiadomo, czy wiarogodne są przekazy władz bezpieczeństwa, które już w kilka dni po kongresie zjednoczeniowym odnotowały, że wokół grupy czołowych działaczy byłego Stronnictwa Chłopskiego, a wśród nich Czapskiego, „mówi się o konieczności zwołania zebrania tych jednostek dla omówienia taktycznych posunięć bądź to w kierunku wywołania frondy, bądź też stworzenia grupy wyraźnie opozycyjnej”¹¹.

¹⁰ AAN, Druki ulotne — 199.

¹¹ CAMSW, Komunikaty Informacyjne 66, 31 III 1931, t. VII, s. 402.

Sprzeczne z tymi informacjami były meldunki starosty, który podawał, że Czapski na organizowanych na terenie powiatu zjazdach wypowiadał się zawsze jako zwolennik ścisłego zjednoczenia ruchu ludowego¹².

W następnych latach Czapski zbliżył się do grupy ludowców — dawnych działaczy PSL „Piast”, którzy pod wpływem Wincentego Witosa¹³ reprezentowali w latach trzydziestych kierunek zmierzający do zmiany metod działania stronnictwa, przejścia od metod walki parlamentarnej do bardziej radykalnych form walki z rządami sanacyjnymi. Zaakceptowanie tych poglądów związało Czapskiego na zawsze ze Stronnictwem Ludowym. Mimo licznych rozłamów dokonywanych przez jego byłych współtowarzyszy ze Stronnictwa Chłopskiego pozostał wierny ruchowi ludowemu. Chwilowy brak rozeznania sytuacji miał jeszcze miejsce w związku z podpisaniem przez niego tzw. „zawiadomienia” o wydawaniu „Polski Ludowej”. Kiedy jednak wydawnictwo to zostało uznane przez Naczelny Komitet Wykonawczy SL za szkodliwe, odciął się od tej grupy i potępił rozłamowców.

W sierpniu 1935 r., w związku z rozłamek na tle bojkotu wyborów sejmowych, Czapski wbrew naciskom¹⁴ opowiedział się za jednością ruchu ludowego i prowadzeniem walki z sanacją w oparciu o formy walki masowej. 28 sierpnia 1935 r. z inspiracji NKW Czapski został prezesem Zarządu Województwa Warszawskiego SL, na miejsce Jana Woźnickiego, który poparł grupę rozłamową. 15 marca 1936 r. został wybrany członkiem NKW SL.

W latach 1935—1939 Czapski stał się zdecydowanym zwolennikiem zaostrzenia form walki z reżimem sanacyjnym. Opowiedział się za współpracą w tej walce z partiami robotniczymi. Nie oznaczało to jeszcze akceptacji ideologii ruchu socjalistycznego czy komunistycznego. Czapski umiał jednak oddzielić przekonania i dążenia polityczne od postawy i wartości moralnych przedstawicieli innych kierunków społecznych. Przykładem tego mogą być związki, jakie go łączyły z Julianem Wiczorkiem, działaczem SL z powiatu płockiego, ściśle współpracującym z ruchem komunistycznym.

Obejmując stanowisko prezesa Zarządu Wojewódzkiego, Czapski zastał organizację w stanie kryzysowym. W pierwszym kwartale 1936 r. liczba członków stronnictwa zmniejszyła się o dwa tysiące. Według źró-

¹² CAMSW, UWW-8, k. 54, 117, 159. Sprawozdanie sytuacyjne 3, 4, 5 z 10 IV, 8 VI, 10 VI 1931.

¹³ 3 III 1933 r. na zjeździe powiatowym w Gostyninie obecny był Witos. CAMSW, UWW-12, k. 76. Sprawozdanie sytuacyjne 3 z 10 IV 1933.

¹⁴ Według relacji żony Czapskiego, Władysławy, za poparcie grupy rozłamowej obiecywano Czapskiemu 10 000 zł oraz posadę w Warszawie.

deł policyjnych i informacji w prasie ludowej warszawska organizacja SL liczyła w okresie 1935—1936 niespełna 10 000 członków. Dzięki w dużym stopniu niestrudzonej pracy Czapskiego w roku 1938 osiągnęła ona około 18 000 członków.

Pierwszym większym przedsięwzięciem Czapskiego i grupy jego najbliższych współpracowników było zorganizowanie licznej delegacji chłopów mazowieckich na manifestację w Nowosielcach (29 czerwca 1936 r.). W kilka tygodni po tym wydarzeniu Czapski spotkał się z Witosem w Czechosłowacji. „W dniu 13 lipca — pisał Witos — przyjechali do mnie sekretarz naczelny stronnictwa Grudziński i Andrzej Czapski, prezes zarządu wojewódzkiego warszawskiego, włościanin z gostynińskiego powiatu, dawny zwolennik Stronnictwa Chłopskiego. Przyszli zmoknięci do ostatniej nitki (...). Czapski wygląda na spokojnego pracownika. Sprawy traktuje poważnie, orientuje się dość dobrze. Bardzo korzystnie odbiły się na nim Nowosielce, gdzie był z delegacją województwa warszawskiego. Twierdzi, że chłopci są coraz bardziej zniecierpliwieni i domagają się stanowczych wystąpień. Ma obawę, czy Rataj¹⁵ i Graliński zdobędą się na potrzebną odwagę”¹⁵.

Mimo że w charakterystyce Witosy zostało zaznaczone dążenie Czapskiego do stanowczych wystąpień, to jednak obawiał się on zorganizowania strajków jesienią 1936 r. Na zebraniu w Gostyninie 20 października 1936 r. oznajmił, że „strajku rolnego nie należy urządzać, ponieważ nie przyniesie on sukcesu, gdyż organizacja Stronnictwa Ludowego jest jeszcze za słaba i brak jeszcze odwagi u wszystkich członków do prowadzenia tego rodzaju walki”¹⁶.

Zmiana tego stanowiska nastąpiła na początku 1937 r. Została ona dostrzeżona przez Witosa, który po drugim pobycie¹⁷ Czapskiego w Czechosłowacji zanotował: „W dniu 31 maja przybył do mnie p. Czapski, prezes zarządu wojewódzkiego warszawskiego. Przeszedł przez granicę, nie mając żadnych dokumentów. Widzę u niego duży po-

¹⁵ W. Witos, *Moja tułaczka*. Przygotował do druku i biografią poprzedził J.R. Szaflik, Warszawa 1967, s. 323.

¹⁶ CAMSW, UWW-19, k. 345—346. Sprawozdanie sytuacyjne 10 z 10 XI 1936.

¹⁷ W związku z wyjazdem Czapskiego do Witosy starosta podawał: „Do starostwa powiatowego w Gostyninie zgłosił się prezes Zarządu Wojewódzkiego SL Czapski z prośbą o potwierdzenie miejsca zamieszkania w legitymacji Towarzystwa Tatrzńskiego. Legitymacja taka po otrzymaniu potwierdzenia ze starostwa i wizy konsulatu czechosłowackiego służy do swobodnego poruszania się w granicach Tatrzńskiego Pasa Turystycznego (...). Zachodzi podejrzenie, że legitymacje są działaczom ludowym potrzebne dla łatwiejszego kontaktowania się z Witosem”. CAMSW, UWW-21, k. 50. Sprawozdanie sytuacyjne 2 z 10 III 1937. Należy nadmienić, że Czapski nie otrzymał wówczas potwierdzenia miejsca zamieszkania i udał się do Czechosłowacji bez zezwolenia.

stęp świadomości. Wie, że panowie warszawscy prowadzą chłopów po linii własnego interesu, a gdy trzeba wystąpić, uciekają do kąta. Uważa, że się nic nie wyprosi, lecz trzeba sobie zdobyć. Chłopi są na to coraz to więcej przygotowani. Jest zdania, że pójdą na walkę zdecydowaną, byle byli przekonani, że są jakieś takie szanse zwycięstwa. Dawniej tego nie widział”¹⁸.

Bardziej radykalną postawę Czapskiego widziały również władze bezpieczeństwa: „Czapski, który uprzednio starał się być spokojnym i umiarkowanym, stał się obecnie agresywniejszym i dąży do wywołania strajku”. Wypowiedzi Czapskiego z tego okresu świadczą, że należał on do tego grona działaczy ludowych, którzy byli niezadowoleni z ostrożnej i mało zdecydowanej postawy kierownictwa Stronnictwa Ludowego. Dążył on do jak najszybszego wykonania uchwały kongresu o zorganizowaniu strajku.

Jednocześnie poświęcał dużo czasu na przygotowanie chłopów mazowieckich do walk strajkowych. Cała jego działalność od zakończenia kongresu w styczniu do sierpnia 1937 r. upływała pod znakiem przygotowań do tych wystąpień. Kiedy w sierpniu wybuchł strajk, Czapski przebywał w Warszawie, aby mieć lepsze możliwości kierowania akcją. Poszukiwany był przez policję, ale udało mu się uniknąć aresztowania¹⁹.

15 marca 1938 r. został wybrany II wiceprezesem Stronnictwa Ludowego. Powierzenie mu tak wysokiego stanowiska było wyrazem zaufania do jego ideowości i uznania talentów organizacyjnych.

W wypowiedziach Czapskiego z 1938 r. dominuje dążenie do kontynuowania przygotowań do nowych wystąpień strajkowych. Na jednym z zebrań przedstawił program strajku. „Początek strajku — powiedział — planowany jest w ten sposób, że najpierw będzie ogłoszony strajk za pomocą rozpowszechniania ulotek (...) aby nie dowieźć produktów rolnych do miast i przeciwstawić się łamistrajkom. Po paru dniach strajku będzie wystosowane do rządu żądanie. Gdy rząd odrzuci te żądania, to wtedy trzeba ruszyć, i to o jednej godzinie w całej Polsce (...) najpierw muszą być rozbrojone posterunki policji, po uprzednim uszkodzeniu połączeń telefonicznych (...) z wojskiem nie będzie kłopotu, bo służą w nim synowie chłopów”²⁰.

¹⁸ W. Witos, *Moja tułaczka*, s. 414.

¹⁹ „A. Czapski od chwili wyjazdu z Gostynina, to jest od dn. 30 VIII 1937, do obecnej pory do domu nie powrócił, prawdopodobnie ukrywa się przed ewentualnym aresztowaniem, ponieważ dn. 31 o godz. 17.10 był w Warszawie i miał zamiar odjeżdżać do Gostynina autobusem, gdy dowiedział się od szofera Watyjaka Jana, że policja z Gostynina jest w Warszawie, natychmiast zrezygnował z podróży i pozostał w Warszawie”, CAMSW, Starostwo Powiatowe w Gostyninie 212/1, k. 82.

²⁰ CAMSW, UWW-23c, k. 56. Biuletyn Informacyjny 76 z 17 IX 1938.

Pod wpływem niebezpieczeństwa ze strony Niemiec hitlerowskich Czapski zgodnie z dyrektywami NKW zmienił swój pogląd i uważał, że nie należy przez wywołanie strajku doprowadzić do zaostrzenia sytuacji w kraju. Mimo to pozostał nadal tym działaczem w gronie kierownictwa Stronnictwa Ludowego, który sprawę masowych form walki z sanacją uważał za najważniejsze zadanie. Nie chcąc spowodować rozdzwieków, urządził w drugiej połowie 1938 r. dwie wielkie manifestacje, które miały wykazać siłę i znaczenie chłopów, jednak bez zaznaczenia w nich elementów typowych dla akcji strajkowej.

Pierwsza manifestacja zorganizowana 15 sierpnia 1938 r. w Warszawie była skierowana przeciwko proniemieckiej polityce ministra spraw zagranicznych Józefa Becka. Druga odbyła się w związku z odsłonięciem nagrobka Jana Dąbskiego. Masowy udział chłopów mazowieckich w tych manifestacjach był zaskoczeniem dla mieszkańców stolicy. O ich powodzeniu zdecydowała postawa Czapskiego jako prezesa, a także jego najbliższych współpracowników: Stanisława Kasperlika, Aleksandra Ładosia, Kazimierza Ujazdowskiego, którzy przy organizowaniu tych akcji wykazali ogromną aktywność i niezwykle poświęcenie.

18 maja 1939 r. na ostatnim zjeździe wojewódzkim w obecności Witosa Czapski został ponownie wybrany prezesem Zarządu Wojewódzkiego. Na zjeździe tym wygłosił przemówienie, w którym skoncentrował się na sprawie zagrożenia pokoju ze strony Niemiec hitlerowskich.

Gdy wybuchła wojna, Czapski przebywał w Gostyninie. W pierwszych tygodniach okupacji prawdopodobnie podjął on próby utworzenia ośrodków konspiracyjnego ruchu ludowego. 10 listopada 1939 r. został przez Niemców aresztowany. Przypuszcza się, że był to odwet miejscowych kolonistów za antyniemieckie przemówienia wygłaszane w latach 1936—1939. Czapski został aresztowany wraz z grupą najaktywniejszych działaczy powiatu gostynińskiego, wśród których znaleźli się również najbliżsi jego współpracownicy.

Po krótkim pobycie w więzieniu, mieszczącym się w budynku pocerkiewnym w Gostyninie, został rozstrzelany w nocy z 30 listopada na 1 grudnia 1939 r. w pobliskim lesie koło wsi Wólka Łącka. Przed egzekucją ręce Czapskiego hitlerowscy oprawcy skrępowali drutem kołczastym. Wraz z nim zginęło wówczas 30 mieszkańców powiatu. Była to jedna z pierwszych masowych egzekucji okupanta na ziemiach polskich.

Po wojnie, 27 kwietnia 1945 r., zwłoki Czapskiego wraz z innymi pomordowanymi zostały ekshumowane i złożone na miejscowym cmentarzu.

W ciągu swojej dwudziestoletniej działalności w ruchu ludowym Andrzej Czapski dał przykład niespożytej energii i poświęcenia. Przeszedł on również poważną ewolucję poglądów społeczno-politycznych.

Cechujący tego chłopskiego działacza realizm sprawił, że w miarę zaost్రzania się walki z obozem sanacyjnym stawał się wyrazicielem najżywoźniejszych interesów chłopów. Gorący zwolennik parlamentaryzmu w latach trzydziestych zrozumiał, że w celu obalenia rządów sanacyjnych należy stosować bezwzględną walkę. Był za przeprowadzeniem wielkich strajków chłopskich. Przeciwstawiał się mocno współpracy z ugrupowaniami prawicowymi. Troską jego było, aby Stronnictwo Ludowe i chłopi byli „przede wszystkim sobą”, a nie traktowani jako przybudówka bądź działacze drugiej kategorii. Popierając ze względów taktycznych sojusz z PPS, zawsze był przekonany, że największą siłę w walce z sanacją przedstawiają chłopi i Stronnictwo Ludowe.

Czapski był w swojej pracy przede wszystkim organizatorem i działaczem głęboko zaangażowanym w sprawy terenowe. Publicystyka i rozważania teoretyczne prawie go nie interesowały. Polem jego działania były najpierw terenowe organizacje społeczno-gospodarcze, a zwłaszcza samorząd terytorialny, a następnie ofiarna praca nad rozwojem organizacyjnym Stronnictwa Ludowego.

Oceniając działalność Czapskiego, widząc jego osiągnięcia i błędy polityczne, należy mieć zawsze na uwadze to, że jego celem, dla którego złożył najwyższą ofiarę — własne życie, było dobro państwa i chłopów.